

Sukupuolittuneet skeemat ja sukupuoli skeemana - sukupuolen kognitiivisen rakentumisen tarkastelua

Kattis Honkanen

Esittelen tässä artikkelissa erilaisia näkemyksiä sukupuolen kognitiivisesta rakentumisesta. Keskityn sosiokognitiiviseen teoriaan, kognitiiviseen teoriaan sekä sukupuolentutkimuksen piirissä kehitettyyn performatiiviseen sukupuolen teoriaan. Albert Banduran ja Kay Bussey'n (1999, 2004) sekä Carol Martinin ja hänen kollegoidensa (2002) välinen keskustelu sukupuolen kognitiivisen kehityksen luonteesta toimii artikkelini viitekehystenä, josta käsin esitän että performatiivinen sukupuolen teoria ja skeematerapia yhdessä auttavat syventämään ymmärrystämme sukupuolen kognitiivisesta rakentumisesta.

Artikkelissa pohditaan mitä uusia näkökulmia skeematerapian ja sukupuolentutkimuksen yhdistäminen voisi tuoda sosiokognitiivisen teorian kentälle. Esitän, että skeematerapian kautta ymmärrettynä voimme käsitteellistää sukupuolen sinä moninaisena ja tilanteisena käytänteenä, jota se sukupuolentutkimuksenkin mukaan on. Skeematerapian teoriataustaa hyödyntäen sukupuoli voidaan ymmärtää samanaikaisesti itsen liittyvänä arvojärjestelmänä, tunneskaaloina, moodeina ja persoonallisuuden osana, eli myös moninaisempaa kuin se sukupuolen teoriassa yleensä on totuttu käsitteellistämään.

Esittelen tässä artikkelissa erilaisia näkemyksiä sukupuolen kognitiivisesta rakentumisesta. Keskityn sosiokognitiiviseen teoriaan, kognitiiviseen teoriaan sekä sukupuolentutkimuksen piirissä kehitettyyn performatiiviseen sukupuolen teoriaan. Albert Banduran ja Kay Bussey'n (1999, 2004) sekä Carol Martinin ja hänen kollegoidensa (2002) välinen keskustelu sukupuolen kognitiivisen kehityksen luonteesta toimii artikkelini viitekehystenä, josta käsin esitän että performatiivinen sukupuolen teoria ja skeematerapia yhdessä auttavat syventämään ymmärrystämme su-

kupuolen kognitiivisesta rakentumisesta.

Artikkelissa pohditaan mitä uusia näkökulmia skeematerapian ja sukupuolentutkimuksen yhdistäminen voisi tuoda sosiokognitiivisen teorian kentälle. Esitän, että skeematerapian kautta ymmärrettynä voimme käsitteellistää sukupuolen sinä moninaisena ja tilanteisena käytänteenä, jota se sukupuolentutkimuksenkin mukaan on. Skeematerapian (Young et al, 2012) teoriataustaa hyödyntäen sukupuoli voidaan ymmärtää samanaikaisesti itsen liittyvänä arvojärjestelmänä, tunnes-

kaaloina, moodeina ja persoonallisuuden osana, eli myös moninaisempana kuin se sukupuolen teoriassa yleensä on totuttu käsitteellistämään.

Yleensä sukupuolen rakentumista on tutkittu lapsilla mutta myös aikuisiässä tapahtuvaa sukupuolen rakentumista on jonkin verran tutkittu esimerkiksi transsukupuolisten sukupuolen korjausprosessin yhteydessä. Sukupuolen korjaamisprosessissa ihminen integroi koetun sukupuolensa osaksi persoonallisuutensa ja kehonsa rakenteita. Prosessissa integroitumattomat tunteet, kokemukset ja ajatukset sukupuolesta työstetään osaksi henkilön persoonallisuutta. Esimerkiksi tyttönä kasvatettu poika sisäistää omat tunteuksensa ja ajatuksensa sukupuolesta osaksi omaa kognitiivista karttaansa ja käy yksilötasolla läpi niitä skeemoja, jotka juuri hänellä on sukupuoleen elämänhistoriansa aikana liittyneet.

Ajattelen, että sukupuoli yleensäkin rakentuu monitasoisen integraatioprosessin kautta. Yksilön kognitiivisesta kyvystä ja motivaatiosta riippuen sukupuolen rakentuminen voi olla sekä tiedostamatonta kategorisointia tai tiedostettua merkitysten muovaamista.

Kun tarkastelemme transsukupuolisuutta, emme tutki vain ”poikkeavaa” sukupuolista ilmentämistä yrittäen ymmärtää sen etiologiaa, vaan avaamme käsitystämme sukupuolesta koskemaan kaikkia moninaisia sukupuolen ilmentämistapoja. Psykologit Kessler ja McKenna esittivät jo varhain (1978) että sukupuolen ilmentämiseen liittyvien tapojen, (tunteiden ja kognitioiden) tarkoituksena on osittaa kuuluvuutta tiettyyn sukupuoleen ja että tämä koskee kaikkien, eikä vain kahden sukupuolen ilmentämistä. Tutkimalla sukupuolen moninaista ilmentämistä sen sijaan että ”patologisoidimme” vain tiettyjen (esimerkiksi transtaustaisten) sukupuoli-ilmaisujen etiologiaa, voimme myös välttyä siltä, että tutkimustuloksiamme käytettäisiin ”oikeanlaisen” sukupuolen tuottamiseen tai kasvattamiseen ja tätä kautta sukupuolen alkuperäisen moninaisuuden häivyttämiseen (Lev 2004, 131–132).

ENNALTA ANNETTU SUKUPUOLI
KOGNITIIVISISSA TEORIOISSA

Kognitiivisen psykoterapian diskurssissa ihmisen minuus ymmärretään itsestään organisoituvana, systeemisenä prosessina, joka jatkuvasti pyrkii yhtenäisyyteen ja johdonmukaisuuteen (Toskala & Hartikainen 2005, 12). Subjektia ei nähdä kaiken keskuksena tai pysyvänä syvärakenteena, entiteettinä vaan erilaisten, myös usein yhteen sopimattomien ilmaisujen jatkuvasti muuttuvana *tapahtumana* (Lindroos 1995, 336). Kielellisen käänteiden jälkeisissä konstruktivistisissä lähestymistavoissa tämä koskee myös sukupuolittuvaa subjektia. Kognitiivisen psykoterapian taustaolettamukset eivät siis ole perustahakuisia ja kun tämä konstruktivismi ulotetaan koskemaan myös sukupuolen kognitiivisten merkitysten tarkastelua, ollaan kovin lähellä sukupuolentutkimuksen teoriakenttää.

Usein sukupuoli kuitenkin oletetaan ennalta annetuksi biologisesti mielletyksi kategoriaksi. Sukupuolen kehitystä tai rakentumista teoretisoidaan sitten tämän luonnollisen, usein fysiologisen perustan päälle eri tavoin

muodostuvaksi prosessiksi. Psykoanalyytisen teorian mukaan sukupuoli rakentuu ennalta annettuihin sukupuoliin identifioimalla oidipaalisien järjestelmien sisällä (Bem 1985, 182; Bussey & Bandura 1999, 677; Lev 2004, 120).

Sosiaalisen oppimisteorian ja kognitiivisen oppimisteorian käsitys sukupuolesta perustuu monasti biotieteiden näkemykselle itsestään selvästä kaksisukupuolijärjestelmästä: Lapsi ”huomaa oman sukupuolensa” tai ”tulee tietoiseksi omasta sukupuolikategoriansaan” ja luo tämän itsestään selvän ”havaitun sukupuolen” perustan päälle yhä monitahoisempia sukupuolitettuja kognitiivisia malleja (Bussey & Bandura 1999, 684).

Myös kognitiiviset teoriat sekä sosiokognitiiviset teoriat olettavat usein sukupuolen asiaksi, jonka lapsi vain ”huomaa” tai josta hän ”tulee tietoiseksi”. Jako kahteen biologiseen sukupuoleen toimii molemmissa teorioissa oletusarvona, jonka merkkinä useimmiten pidetään ulkoisia genitaaleja. Sukupuoli sekä sen kaksinapainen luonne nähdään biologisena ja luonnollisena faktana. Teorioissa esitetyt sukupuoleen liittyvät merkitysjärjestelmät ja kognitiot perustuvat jo ennalta tiedettyyn, kognitiivisen teorian ulottumattomissa olevaan tietoon sukupuolesta. Representatiivinen ja perustahakuinen epistemologia johtaa usein kehämäiseen argumentointiin, jonka mukaan lapsi vain ”tulee tietoiseksi omasta sukupuolestaan ja samankaltaisuudestaan oman kategoriansa sisällä” (Kts esim. Martin et al, 910, 912; Bem 1983, 616). Se miten tällainen ”tietoiseksi tuleminen” tapahtuu, ei muodostu kognitiivisesti kiinnostavaksi kysymykseksi, koska taustaoletuksena toimii jokin tiedetty ja tietty – anatomisesti tai fy-

siologisesti määritelty lääketieteen kaksinapainen sukupuoli.

Kognitiiviset teoriat ja sosiokognitiiviset teoriat ymmärtävät sukupuolen samastumisen, havainnoinnin, palkitsemisen ja rankaisun kautta luonnollisen sukupuolen päälle eri tavoin rakentuneiksi merkitysjärjestelmiksi (Lev 2004, 124-125; Martin et al 2002, 905). Sosiokognitiivinen teoria on näkemyksiltään sukupuolentutkimuksen läheisin sukulinainen huolimatta siitä, että myös Bussey ja Bandura edelleen asettavat biologisen sukupuolen erittelemättömänä sukupuolen rakentumisen perustaksi (Bussey & Bandura, 2004, 691). Sosiokognitiivinen teoria toimiikin artikkelissani keskeisenä teoreettisena viitekehysenä.

Haluan myös korostaa, ettei millään tieteenalalla ole yksiselitteistä ymmärrystä sukupuolesta. Sukupuolelle ei ole tieteellisesti täsmällistä määritelmää. Kirurgian ja lastenkirurgian erikoislääkäri Mika Venholan sanoin: ”Vastasyntyneen lapsen sukupuoli on siis aina oletamus - myös niiden lasten, joilla sukupuolen ulkonaiset tunnusmerkit ovat ristiriidattomat” (Venhola 2011, 152). Näkisin, että sukupuolen tarkastelu nimenomaan toiminnan ja kognitioiden tasolla on tästäkin syystä perusteltua. Konstruktivistisen lähestymistavan ulottaminen koskemaan myös sukupuoleen liittyvän kognitiivisen kehityksen tarkastelua tekee tarpeettomaksi sukupuolen kehityksen keskeisten osa-alueiden jättämisen yksin luonnontieteiden pohdittaviksi.

PERFORMATIIVINEN SUKUPUOLITEORIA

Käsitykseni sukupuolesta on peräisin sukupuolentutkimuksen tieteenalalta, jossa jako

biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen on osoitettu ongelmalliseksi (esim Butler 2006). Olen inspiroitunut myös transtutkimuksesta, jossa erityisesti korostetaan sukupuolen moninaisuutta kaksinaisuuden sijaan. Sukupuoli ymmärretään kärjellään seisovaksi nelliöksi, jossa on tilaa sekä naisisille, miehille että neutraaleille sukupuoli-identiteeteille tai merkitysjärjestelmille (Lev 2004, Aarnipuu 2008). Sukupuolentutkimuksen piirissä kehitetty performatiivinen teoria sukupuolen rakentumisesta on yksi tapa ajatella sukupuolta ilman perustahakuisuutta.

Tässä artikkelissa sukupuoli ymmärretään biopsykososiaalisesti ilmiöksi (Lev 2004, 79), jonka leimaa-antavin piirre on moninaisuus kaikilla tasoilla: sukupuoli on myös biologisesti moninainen ja sen fysiologiset ilmentymät ovat samanaikaisesti kognitiivisia, affektiivisia, kehollisia, sosiaalisia ja skemaattisia. Sukupuoli on sosiaalisesti yksi kulttuurimme keskeisimpiä kategorioita ja se ohjaa tietämistämme, havainnointiamme, toimintaamme sekä kokemuksiamme (Bussey & Bandura 1999). Tiia Aarnipuu (2008) kuvailee sukupuolta seuraavasti:

”Sukupuoli on minun silmissäni kaleidoskoopinomainen. Se on lähtökohtaisesti moninainen, ja kuva siitä muuttuu katsojan näkökulmasta ja kokemuksista, ajasta, paikasta ja mielikuvituksesta. Sukupuoli on värikäs, muuntuva, liikkeessä. Se heijastelee ympärillään olevia valoja ja sävyjä: kulttuurisia käsityksiä esimerkiksi ihmisruumiista, ihmisenä olemisesta, ihmisen lisääntymisestä ja ihmislajin kehityksestä ja synnystä” (Aarnipuu 2008, 16).

Yksi keskeisimmistä sukupuoliteoreettisista lähtökohdista on ajatus sukupuolen performatiivisesta luonteesta (Butler 2006).

Nähdäkseni juuri tämä on olennaista kun pohditaan sukupuolen rakentumista skeematerapian kautta. Sukupuoli ymmärretään silloin prosessina, jolla ei ole ”alkuperää”. Sukupuoliero, eli jako miehiin ja naisiin ja muihin sukupuoliin, ei siis ole vain yksinkertaisesti olemassa oleva ilmiö vaan sen tekemiseen ja laajamittaiseen tuottamiseen tulisi kiinnittää analyyttistä huomiota (Pulkkinen & Rossi 2006). Kun sukupuoli tällä tavalla epäluonnollistetaan, laajennetaan samalla sukupuoleen liittyvää tutkimuskenttää. Konstruktivistisesti ymmärretty sukupuoli asettuikin kognitiivisen teorian keskiöön - sukupuoli ymmärretään nyt merkitysjärjestelmien ja kognitiivisten rakenteiden tasolla muodostuvaksi ilmiöksi. Performatiivisuudella viitataan siihen, että sukupuoli tuotetaan aina uudestaan adaptiivisesti ja proaktiivisesti toistamalla (Honkanen 2011). Sukupuoli on ennen kaikkea tekemistä ja siihen liittyvää ajatusta ja somatisoitunutta tunnetta.

Performatiivinen ajatus sukupuolesta ja kognitiivisen psykoterapian käsitys ihmisen minuuden luonteesta ovat hyvinkin yhteensopivia. Ihmisen minuus ymmärretään itsestään organisoituvana, systeemisenä prosessina, joka jatkuvasti pyrkii yhtenäisyyteen ja johdonmukaisuuteen (Toskala & Hartikainen 2005, 12). Myös performatiivinen sukupuoli on systeeminen prosessi, jossa sukupuolta tuotetaan iteroimalla, aina jotakin vanhaa uuteen yhdistämällä. Sukupuoli on myös tilanteista eli sosiaalista, kulttuurista ja historiallisesti muovautunutta toimijuutta. Subjektia ei nähdä kaiken keskuksena tai pysyvänä syvärakenteena, entiteettinä, vaan erilaisten, myös usein yhteen sopimattomien ilmaisujen jatkuvasti muuttuvana *tapahtumana* (Lindroos 1995, 336).

Performatiivinen sukupuolenteoria mahdollistaa sukupuolen tarkastelun moninaisten, myös keskenään ristiriitaisten merkitysjärjestelmien ilmentyminä. Kognitiivisen teorian mukaan tietämisen ja kokemisen perustana on tuntemisen ja tietämisen, kokemuksen ja selittämisen välinen keskinäinen riippuvuus. Ajatus sukupuolittuneiden merkitysten materiaalisuudesta ja kerronnallisuudesta on keskeinen myös performatiivisessa teoriassa.

SUKUPUOLI TEKEMISENÄ

Miten meidän tulisi ymmärtää sitä, että aina kun lasten sukupuolen rakentumista tutkitaan, on keskiössä se mitä lapset sukupuolittuneilla leluilla tai ihmisillä ”tekevät”? Mikä on tutkijan rooli sukupuolen merkityksellisistämisessä silloin, kun hän ensin tuottaa selkeästi havaittavan sukupuolieron ja tarkkailee sen jälkeen missä ikävaiheessa lapsi tämän eron tunnistaa?

Lelujen lisäksi tutkijat käyttävät sellaisia sukupuolen tunnistamista mittaavia ilmiöitä kuin ääniala, hiusten pituus ja hiustyylit, puukeutumistyyli ja esim. ”stereotyyppiset naiskasvat” (meikatut?) (kts. esim. Martin et al. 2002, 919). Voidaankin kysyä kuinka paljon tällaisilla tutkimusasetelmilla todennetaan lasten synnynnäistä kykyä erotella asioita, tapahtumia ja kokemuksia sen sijaan että niillä puhtaasti todennettaisiin juuri sukupuolen kognitiivista rakentumista? Kun tutkimusasetelmaan tuotetaan mikä tahansa selkeä ero voidaan olettaa, että lapset eri ikäkausina tunnistavat kategorioita eri tavoin.

Sukupuolen kehitystä tutkittaessa tutkijat kuitenkin olettavat lasten jo kuuluvan kah-

teen eri sukupuoleen ja rakentavat tämän pohjalta erilaisia stereotyyppisiä viiheitä lapsille ”tunnistettavaksi”. Johtopäätöksenä on että lapset tunnistavat asioita sukupuolittuneilla tavoilla, ja että heillä on jo varhaisia sukupuoleen liittyviä toimintatapoja ja kognitioita. Väitän, että tällaisen tutkimusasetelman tarkempi sukupuoliteoreettinen tarkastelu laajentaisi tietämystämme sukupuolen rakentumisesta kulttuurissamme. Se, miten paljon tutkijat sukupuolittavat tutkittavien lasten toimintaympäristöä vain kyetäkseen nimeämään ja erottelemaan sukupuolen kognitiivista rakentumista, on jo sinänsä sukupuolen kognitiiviseen rakentumiseen liittyvä keskeinen ja mielenkiintoinen kysymys.

Tutkittaessa lasten sukupuolen rakentumista havaittiin, että sukupuolen mukainen käyttäytyminen edeltää lasten kykyä tunnistaa tai nimetä itsensä sukupuolen kautta. Sukupuolen tekeminen edeltää siis sukupuolen nimeämistä. Havaittiin, että noin vuoden ikäiset lapset tekevät ”tyttö- ja poika asioita” ennen kuin he oppivat nimeämään itsensä pojiksi tai tytöiksi. Se, että lapsilla on alusta asti kyky erotella (ääniä, toimintoja, ilmiöitä ja ulkomuotoja, jotka nekin ovat usein ikään kuin valmiiksi sukupuolen mukaan stereotypisoituja), ei silti tarkoita että heillä on perustava kyky muodostaa esimerkiksi sukupuoleen liittyviä kognitiivisia rakennelmia (Basse & Bandura 2004, 694-695). Performatiivisen sukupuoliteorian mukaan sukupuoli ja sen merkitykset tuotetaan yksilöllisiksi nimenomaan moninaisten *tekojen ja toimijuuksien kautta* (Butler 2006). Performatiivisesti ymmärretynä myös tutkijoiden tutkimusasetelmaan tuottama sukupuoli tulee merkitykselliseksi yrittäessämme ymmärtää sukupuolen

kognitiivista rakentumista. Vaikuttaakin siltä, että tutkijat ja tutkittavat lapset tuottavat toisilleen ymmärrettävän sukupuolen tietyn kulttuurisidonnaisen sukupuolitetun tutkimusasetelman sisällä toimimalla.

SUKUPUOLI JA SKEEMATERAPIA

Konstruktivistiset terapiasuuntaukset lähtevät siitä, ettei autenttista minää ole oikeasti löydettävissä yksilötasolla (Mason-Schrock, 1996, 177). Samanaikaisesti lähdetään myös siitä, että kerromme itsemme todeksi. Elämänhistoriallinen tarina kerrotaan sellaiseksi, että ymmärrettävänä lopputulemana on juuri se sukupuolittunut minä, joka sillä hetkellä toimii tasapainon ja hyvän olon lähteenä. Toisaalta tarinoimme myös kärsimyksemme historian, eräänlaisen uhritarinan, joka tekee ymmärrettäväksi selviytymisemme ja kamppailumme esimerkiksi sukupuolen kanssa. Minuus koostuu monenlaisten tarinoiden eheästä kokoelmasta: voimme kertoa itsestämme monesta eri perspektiivistä ja tarkastella eri minätarinoiden suhdetta toisiinsa. Sukupuoli on nähtävissä yhtenä tällaisena tarinana minuudesta.

Sukupuolitettujen minäkuvien rakentuminen on sosiaalista toimintaa ja vaatii toisia ihmisiä monitoroimaan, ylläpitämään standardeja ja toimimaan sisäisen dialogin kumppaneina (Markus 1990, 249). Tämä koskee erityisesti lapsen varhaisessa kehitysvaiheessa olevia skeemoja (Markus 1990, 249). Lapsen käsitys itsestään kelpaavana ja rakastettuna muodostuu voimakkaasti sukupuolittuneessa ympäristössä. On osoitettu että vanhemmat kohtelevat tyttöjä ja poikia

eri tavoilla heidän itkiessä, hakiessa turvaa tai huomiota (Bussey & Bandura 2004,695). Näkisin että juuri näitä varhaisiin kiintymyssuhteisiin liittyviä tilanteita analysoimalla päästäisiin käsiksi sukupuoliskeemojen syntytarinaan. Sukupuoli on myös ensimmäisiä lapsen oppimia sosiaalisia kategorioita. Voidaan siis olettaa, että sukupuoli asettuu osaksi persoonallisuutta hyvin varhain niissä sukupuolittuneissa tavoissa, joilla lapsen perustarpeisiin vastataan.

Kun transtaustaisia ihmisiä tutkittiin skeemapohjaisesti (YSQ), havaittiin että heillä oli kontrolliryhmää enemmän eristyneisyyteen sekä tunneniukuuteen liittyviä kokemuksia. Heillä oli myös suurempi tunne toisten tarpeisiin vastaamisen tärkeydestä (Lajos et al 2011, 38). Vanhemmuustyylejä tutkittaessa (YPI) havaittiin että sukupuoli-identiteetin häiriö -diagnoosin saaneiden lasten vanhempien vanhemmuustyyli sisälsivät enemmän dominointia sekä kritiikkiä kuin kontrolliryhmän vanhempien. Vanhemmuustyyliessä havaittiin myös enemmän tunnetason väärinkäyttöä sekä laiminlyöntiä (Lajos et al 2011, 38, 41-42).

”Sukupuolen rajojen ylittämistä ei yleensä sallita lapsille, vaan sitä pyritään rajoittamaan. Aikuisten teot, puhe, kieli, ilmeet ja eleet kertovat ja mallintavat, miten tulee käyttäytyä tyttöinä ja poikina” (Teräs 2010, 2).

Sukupuoli tuotetaan annettuiden oletusten ja kognitioiden kautta syrjäyttämällä muut paitsi kaksisukupuolijärjestelmän sisältämät merkitykset, eleet ja vivahteet samanaikaisesti sekä aikuisen että lapsen kokemusmaailmasta (Kekki 2006, 133).

Kulttuurimme on kyllästetty erilaisilla tarinoilla miehestä ja naisesta ja heteroseksuaalisesta perheestä. Kaksinapaisen sukupuolen rakentamiseen on tarjolla kosolti lähteitä ja viitteitä. Tätä kahtiajakoa muuntelevien tai rikkovien tarinoiden rakentamiseen tarvittavat kulttuuriset tarinat ovat harvemmin yleisesti nähtävissä. Totutusta ja valttarinasta poikkeavien sukupuolien tai transsukupuolien rakentamiselle on vähemmän lähteitä ja usein vertaistukiryhmät, erilaiset internet foorumit ja yleisesti internetistä löytyvä tieto muodostuvatkin erityisen tärkeäksi. Sukupuolten rakentamisen prosessi on myös interaktiivinen – sen kautta on mahdollista moninaistaa kulttuurisia tarinoita ja samalla tehdä mahdolliseksi kokea yhä uudenlaiset sukupuoliset minät autenttisiksi ja elinvoimaisiksi (Mason-Schrock, 1996, 177).

Sukupuolen rakentumisessa kehollisuudella on keskeinen paikka persoonallisuuden organisaatiossa. Sukupuolta tutkimalla voimme myös oppia jotakin uutta siitä tavasta, jolla merkitykset koetaan ruumiin kautta ja ankkuroidaan kehollisesti. Tavallisestihan ajatuksemme sukupuolesta ovat niin kiinteästi sidottu käsitykseen tietynlaisesta yhteensopivasta ruumiista, ettei kysymys sukupuolitettujen kognitioiden kehollisesta puolesta pääse edes heräämään. Ruumis toimii usein ikään kuin sukupuolen todisteena.

Kehodysforia on keskeinen elementti transsukupuolisen ihmisen kokemuksessa. Ruumis ei tunnu omalta eikä tasapainoa usein voida saavuttaa ilman ruumiiseen liittyviä konkreettisia muutoksia tai ruumiin muovaamista muulla tavalla (esimerkiksi rintoja sitomalla).

Sukupuolen integroiminen osaksi persoonallisuuden kokonaisuutta tarkoittaa siis myös sitä, että ruumis saa uuden muodon ja paikan henkilön ajatuksissa, tunteissa ja kokemuksissa. Tämä koskee meitä kaikkia ja sukupuolen kognitiivista kehitystä yleensä.

Skeematerapia kautta sukupuolta tarkasteltaessa voimme ehkä oppia näkemään jotakin uutta niistä moninaisista tavoista joilla sukupuoli asettuu osaksi varhaisinta persoonallisuuttamme. Miten voimme ymmärtää sitä, että sukupuolittuneet kognitiot muodostuvat käyttäytymistämme eri tavoin ohjaaviksi ”skeemoiksi”?

SUKUPUOLIMOTIVAATIO JA SUKUPUOLITTUNUT VUOROVAIKUTUS

Bussey & Banduran sekä Martin & Ruble & Szkrybalon (1999, 2002, 2004) välisessä keskustelussa sukupuolen kognitiivista kehitystä koskien nousi esiin kysymys sukupuolitettujen, itseä määrittävien skeemojen alkuperästä ja luonteesta. Mikä meitä motivoi sukupuolittuneeseen toimijuuteen? Onko niin, että lapsen kognitiivisen kehityksen motivoijaksi riittää tieto siitä, että hän ”kuuluu” johonkin sukupuoleen (Martin et al. 2002)? Ajatus sukupuoleen ”kuulumisesta” motivoivana tekijänä saattaisi tosiaan riittää selittämään yhdenmukaista sukupuolittunutta toimijuutta, mutta sen kautta on vaikeampi ymmärtää kaikkea sitä variaatiota, jota lapset ja myös aikuiset osoittavat sukupuolittuneessa käyttäytymisessään (Bussey & Bandura 2004, 697). Sukupuolittunut käyttäytyminen on kuitenkin aina sosiaalisesti paikantunutta ja monella tapaa ehdollista.

Busseyn ja Banduran näkemyksen mukaan itseä ohjaavat (self-regulatory) elementit vaikuttavat siihen, miten sukupuoli ilmenee eri tilanteissa, mutta heidän mukaansa nekään eivät ole määrääviä tekijöitä ihmisen käsityksessä omasta sukupuolestaan (Bussey & Bandura 2004, 698). Pelkät sukupuolittuneet normit eivät siis riitä motivoimaan ihmisiä tietynlaiseen sukupuolittuneeseen toimijuuteen. Normien rikkojien ja vastustajien enemmistö toimivat tästä hyvänä esimerkkinä: edes vanhempien kritiikki, dominointi, tunnetason laiminlyönti tai väärinkäyttö ei saa transtaustaista lasta ”oikaisemaan” sukupuolittunutta käyttäytymistään halutunlaisiksi Lajos et al. 2011, 41-41).

Ihmiset eivät vain passiivisesti sisäistä niitä sukupuoleen liittyviä normeja, jotka heidät ympäröivät. Kognitiot muodostetaan niistä moninaisista malleista ja kokemuksista, joita ihmisillä on eri tilanteissa (Basseyn & Bandura 1999, 689). Toisaalta sosiaalisten sanktioiden ohjaavuus on vahvaa jo hyvin varhain. Useat tutkimukset osoittavat kuinka keskeinen dynamiikka sukupuoleen liittyy jo silloin kun lapsen perustarpeisiin vastataan. Vanhempien positiiviset, neutraalit ja kielteiset tunnetason reaktiot toimivat tällöin kognitiivisen kehityksen välineinä. Intonaatio, hymyt ja otsan rypistyksen ovat keskeisiä tapahtumia, jotka muodostavat vauvan kokemuksellisen ympäristön jo ennen kielellistä kehitystä. Puheen intonaatiolla on suurempi merkitys kuin semanttisella sisällöllä (Basseyn & Bandura 1999, 695). Sukupuoli on ymmärrettävissä affektiivisena toimintana ennen kuin siitä tulee käsitteellistä tietämistä.

Lapsi vastaa sukupuolittuneeseen varhaiseen vuorovaikutukseen tekemällä siitä ”oman” sukupuolensa kognitiivisen järjestelmän perustan. Kun sukupuolta tarkastellaan varhaisen vuorovaikutuksen piirissä, voidaan myös kysyä, miten se linkittyy ajatuksiimme rakastettavuudesta, kelpaavasta minästä ja miten se tätä kautta muodostaa osan sitä dynamiikka, jolla suhteutamme itseämme maailmaan (Lajos et al. 2011). Tätä kautta tulee eri lailla ymmärrettäväksi se, että lapset myös tutkimusten mukaan ovat aktiivisia ja motivoituneita sukupuolierojen tuottajia (Martin et al. 2002, 925). Kun sukupuoli ymmärretään performatiivisesti, ilman perustaa tapahtuvaksi toiminnaksi, tämä aktiivisuus ja motivaatio on osoitus sukupuolen toiminnallisesta luonteesta: jos sitä ei tuoteta sukupuolieroa tekemällä, sitä ei muodostu eikä se merkityksellisty.

LOPUKSI

Tämä artikkeli on ollut alustava katsaus sukupuolen kognitiiviseen rakentumiseen liittyviin kysymyksiin. Varsinkaan skeematerapian kohdalla meillä ei juuri ole sukupuolen rakentumista tarkastelevaa tutkimusta huolimatta siitä, että sukupuolen rakentumisessa on paljon yhteneväisyyksiä skeemojen rakentumisen kanssa. Kaikki pienetkin teot, eleet, äänensävyt, kosketukset ja katseet rakentavat ymmärrystämme sukupuolesta hyvin perustavalla tavalla. Me myös tuotamme sukupuolta niiden kautta. Sukupuoli kirjoittautuu jo persoonallisuutemme varhaisimpiin rakennusaineisiin.

Sukupuoli toimii sekä muiden skeemojen osana että itsenäisenä skeemana. Se kurotaa merkityksensä Youngin kahdeksantoista

skeema-alueen sisään mutta se toimii myös omana merkitysjärjestelmänään, jossa yhdistyy somaattinen, affektiivinen ja tarinallinen puoli. Sukupuoli voi olla myös sekä adaptiivisesti että haitallisesti toimiva ja tämäkin osatekijä vaikuttaa sukupuolittuneen käyttäytymisen muotoihin ja tilanteisuuteen. Sukupuoli voi aktivoitua tiettyjen moodien kautta ja täten tuottaa erilaisuutta sukupuoliseen kokemukseen.

Youngilaisen skeematierapian skeema-alueissa on myös havaittu sukupuolieroja, vaikka niitä ei ole suoraan tutkittukaan. Tutkittaessa varhaisten haitallisten skeemojen yhteyttä kivun kokemukseen ja masennukseen havaittiin, että naisilla korkein skeema on uhrautuvuus ja miehillä vaatuvuus (Saariaho et al 2010).

Sen lisäksi että varhaiset skeemat muodostuvat sukupuolittuneesti voimme siis olettaa, että sukupuoli itsessään on skemaattinen kognitiivinen rakennelma, josta löytyy sekä haitallisia että adaptiivisia muotoja. Kun sukupuoli ymmärretään ehdollisena skeemana, se nähdään osana ihmisen käsitystä hyvästä ja huonosta itsestä, rakastettavasta ja halutusta tai hyljeksitystä itsestä. Ehdottomana rakenteena sukupuoli näyttäytyy kyseenalaistamattomana käsityksenä itsestä naisena tai miehenä tai jonakin muuna sukupuolena.

Lähteet

Aarnipuu Tiia. (2008). *Trans. Sukupuolen muunelmia*. Helsinki: Like.

Bem S. L. (1983). Gender Schema Theory and its Implications for Child Development: Raising Gender-Aschematic Children in a Gender-Schematic Society. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, (8)4, 598-616.

Bem S. L. (1985). Androgyny and Gender Schema Theory: A Conceptual and Empirical Integration. In T.B. Sonderegger (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation 1984: Psychology and Gender*. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press.

Bess J. Alison; Stabb, Sally D. (2009). The Experiences of Transgendered Persons in Psychotherapy: Voices and Recommendations. *Journal of Mental Health Counseling*, (31)3, 264-282.

Bussey Kay; Bandura, Albert. (1999). Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation. *Psychological Review*, 106(4), 676-713.

Bussey Kay; Bandura, Albert. (2004). On Broadening the Cognitive, Motivational, and Sociostructural Scope of Theorizing About Gender Development and Functioning: Comment on Martin, Ruble, and Szkrybalo (2002). *Psychological Bulletin*, (130)5, 691-701.

Butler Judith. (2006). *Hankala sukupuoli: Feminismi ja identiteetin kumous*. (Gender Trouble: Feminism, and the Subversion of Identity, 1990.) Suomentaneet Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus.

- Elliott Charles H., Lassen Maureen K. (1997). A Schema Polarity Model for Case Conceptualization, Intervention, and Research. *Clinical Psychology: Science and Practice*, (4)1, 12–28.
- Honkanen Kattis. (2011). Uudet terapiat ja feministinen pedagogiikka. *Ratkes* 4/2011.
- Kekki Lasse. (2006). Pervolapsen häpeä ja toivo. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.): *Seksuaalinen ruumis*. Helsinki: Gaudeamus, 127–142.
- Kessler S. J. & McKenna W. (1978). *Gender. An Ethnomethodological Approach*. Chicago: Chicago University Press.
- Lajos Simon, Unoka Zsolt, Dora Fogd, Pál Czobor. (2011). Dysfunctional Core Beliefs, Perceived Parenting Behavior and Psychopathology in Gender Identity Disorder: A Comparison of Male-to-female, Female-to-male Transsexual and Nontranssexual Control Subjects. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, (42) 1, 38–45.
- Lev Arlene Istar. (2004). *Transgender Emergence. Therapeutic Guidelines for Working with Gender-Variant People and Their Families*. New York: Routledge.
- Lindroos Maarit. (1995). Feministinen pedagogiikka. *Kasvatus* (26)4, 331–339.
- Markus Hazel. (1990). Unresolved issues of self-representation. *Cognitive Therapy and Research*, (14)2, 241–253.
- Martin Carol Lynn; Ruble, Diane N.; Szkrybalo, Joel. (2002). Cognitive Theories of Early Gender Development. *Psychological Bulletin*, 128(6), 903–933.
- Mason-Schrock Douglas. (1996). Transsexuals' Narrative Construction of the "True Self". *Social Psychology Quarterly*, 59(3), 176–192.
- Pulkkinen Tuija & Rossi Leena-Maija. (2006). Suomentajilta. Teoksessa Hankala Sukupuoli: Feminismi ja identiteetin kumous. (Gender Trouble: Feminism, and the Subversion of Identity, 1990.) Helsinki: Gaudeamus, 7–13.
- Saariaho Tom H.J., Saariaho Anita S.I., Karila Irma A., Joukamaa Matti I. (2010). Early Maladaptive Schemas in Finnish Adult Chronic Male and Female Pain Patients. *Scandinavian Journal of Pain*, 1, 196–202.
- Teräs Tiina. (2010). Tasa-arvoinen varhaiskasvatus? Tapaustutkimus sukupuolesta ja tasa-arvosta päiväkodin arjessa. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Haettu <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/24258/tasaarvo.pdf?sequence=1>
- Toskala Antero & Hartikainen, Katja. (2005). Minuuden rakentuminen. Psykkinen kehitys ja kognitiivis-konstruktivinen psykoterapia. Jyväskylän koulutuskeskus Oy. Keuruu: Otava.
- Venhola Mika. (2011). Vielä sukupuolesta. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim*, 127(2), 152. Haettu http://www.duodecimlehti.fi/web/guest/haku?p_p_id=Article_WAR_DL6_Articleportlet&p_p_lifecycle=0&_Article_WAR_DL6_Articleportlet_p_frompage=haku&_Article_WAR_DL6_Articleportlet_viewType=viewArticle&_Article_WAR_DL6_Articleportlet_tunnus=
- Young, J.E., Klosko, J.S. & Weishaar, M.E. (2012). *Skeematerapia*. Helsinki: Edita.